

Leif Jacobsen
SVE 300 Inst. för nordiska språk
Maj 1998
Handledare: Jan Einarsson och Katarina Lundin

Normriktighetens olidliga godtycklighet:

en inblick i normkonfliktens problematik

Innehållsförteckning

FÖRORD	3
INLEDNING	4
NORMKONFLIKTERNAS VARA ELLER ICKE-VARA.....	5
UNDERSÖKNINGEN	9
SLUTSATS	12
LITTERATURFÖRTECKNING	13

Förord

*Ett stort tack till alla ni som ställde upp i min lilla undersökning och ett speciellt tack till Anders och David för de mycket givande diskussioner som oss emellan ägt rum. Till eder alla dedicerar jag denna skrift.
Ni är så mycket större än mig!*

Leif Jacobsen, Malmö 980518

Inledning

Alla människor har väl någon gång blivit korrigerade och tillrättavisade i bruket av sitt språk. Om inte i den privata sfären, åtminstone i den offentliga, d.v.s. i skolan eller i användandet av skriftspråket. I många fall är tillrättavisningen ett resultat av en brist i språket. Man stavar ett ord fel eller man använder ett uttryck i fel sammanhang för att man är osäker på uttryckets användningsområde. Denna feltyp kallas enligt Ulf Telemans för ett normluckefel. Personen ifråga har ingen motsvarighet till uttrycket i sitt eget språkbruk och behärskar inte heller den offentliga normens alternativ. Likaledes kan felet bero på trötthet eller slarv. Maskineriet strejkar och personen presterar ett fel som han under normala förhållanden inte skulle prestera p.g.a. att han i den specifika situationen känner sig pressad av en eller annan anledning. Personen drabbas av en normkollaps (1979, s 119; 1991, s 78-80).

En tredje feltyp som kan uppstå, och som jag tänker koncentrera mig på i denna skrift, är vad Telemans kallar ett normkonfliktfel. Det offentliga språket använder sig av en norm, den "rätta" normen, och språkbrukaren använder sig av en annan, kontrasterande norm. Dessa två normer står mot varandra på nästan lika fast mark och båda med fullgoda motiveringar, "annars hade människor aldrig använt dem" (Telemans 1979, s 102). Nästan säger jag för att den offentliga normen har lagen på sin sida och används många gånger för att förtrycka en alternativnorm, inte minst under en persons utbildningsår. Ett exempel på en sådan normkonflikt är uttrycket *äldre än jag/äldre än mig* där användandet av subjektform/objektform beror på om man betraktar ordet *än* som en konjunktion eller en preposition.

Jag ämnar inte att försöka utreda vilken norm som är den absolut riktiga, det hade förmodligen varit en omöjlig uppgift, utan jag tänker visa att begreppet normriktighet, d.v.s. att konstant kunna hålla sig till ett och samma regelverk, i det här fallet den offentliga språknormen, är ett ganska godtyckligt begrepp. Jag hävdar att människor som ihärdigt propagerar för sin norm, i synnerhet de som försvarar den offentliga språknormen, då det ofta är de som drar upp konflikten, inte är konsekventa i sitt normanvändande. De har lärt sig de "rätta" språkreglerna, eller rättare sagt vissa av de "rätta" språkreglerna, i skolan utan att för den skull använda dem konsekvent eller kunna motivera varför de använder dem. I denna skara inkluderar jag naturligtvis inte personer som Sture Allén eller Ulf Telemans då de tillhör en grupp som, i sin roll som språkvetare, verkar ha full insikt i det svenska språkets mysterier, med andra ord en liten och unik grupp. De jag syftar på är människor inom samhällets alla

områden och skikt, som inte kan uppvisa några språkstudier på högre nivå i svenska, de man skulle kunna kalla vanliga, ordinära människor.

Ni kommer säkert att finna att jag är en av dessa *äldre än mig*-sägare och det är inte utan en viss stolthet som jag erkänner detta faktum. Det är också av den anledningen som min studie inriktar sig på de som försvarar den offentliga språknormen, då jag emellanåt finner mig "förtryckt" av dessa. Till min hjälp har jag utformat en enkät med fem olika uttryck där man i en muntlig intervju, får välja mellan två konkurrerande alternativ. Anledningen till att den är muntlig är att jag vill få fram det alternativ som man verkligen använder i dagligt tal och inte det alternativ som man tror är det "rätta". Intervjuobjekten ska med andra ord inte få någon längre betänketid. Det jag i slutändan vill få fram är att man inte kan benämna en alternativnorm som en fel norm om en större minoritet, eller för den skull en lika stor del av befolkningen, som det verkar vara i fallet med *äldre än jag/äldre än mig*, använder den regelbundet, framför allt inte om det inte i övrigt råder någon större konsekvens i användandet av riktnormen.

Normkonflikternas vara eller icke-vara

Ett språk kan aldrig fungera utan regler. För att människor överhuvudtaget ska kunna kommunicera med varandra måste vi ha en uppsättning förordningar som vi alla följer. På det grammatiska och semantiska planet måste vi vara konsekventa när det gäller stavning av ord, uttal av dessa ord, hur vi böjer dem och hur vi får lov att foga ihop orden. Vi måste också vara överens om vad orden betyder för att vi ska kunna förstå varandra. På det sociologiska planet måste det också finnas ett samförstånd mellan oss människor när vi kommunicerar med varandra. Den amerikanske filosofen Paul Grice har nedtecknat fyra konversationsregler som är väsentliga i vår kommunikation med andra människor:

1. Vi måste tala sanning.
2. Vi ska bara säga precis så mycket som är nödvändigt (den s.k. maximalprincipen).
3. Vi ska bara säga sådant som är relevant.
4. Vi måste säga det tydligt och begripligt (Cassirer 1993, s 60-61).

Om vi började ljuga eller tala om saker som är irrelevanta i sitt sammanhang, skulle vi snart finna att människor undviker oss och tappar förtroendet för oss.

Utöver dessa regler finner vi också variationer inom vissa normområden. En sådan variation är synonymer, där en betydelse kan ha flera olika uttryckssätt. En annan variation är de olika sätt vi uttalar vokaler och ord på men där vi oftast vet vad den andre personen syftar på. När två variationer börjar konkurrera om vilken som ska vara den accepterade normen, uppstår en normkonflikt, som i fallet med *äldre än jag/äldre än mig*. En förändring i språket, som förmodligen har sin grund i en förändring i samhället, t.ex. utjämningen av klassamhället, medför att en debatt uppstår om vilken norm som ska vara den gällande; den gamla eller den nya. Och inte alldeles sällan, eller oväntat för den delen, är det förespråkarna för den gamla normen som startar debatten för att de känner sig hotade (Teleman 1991, s 56-57). Konflikten är således ett faktum och för att försvara sin egen norm och visa att den är bäst "blir man därför ofta tvungen att nedvärdera eller undertrycka argumenten för det konkurrerande alternativet" (Teleman 1979, s 102). I många fall kan också den nya normens motiveringar verka mer livfulla och logiska emedan förespråkarna för den äldre normen ständigt refererar till gamla, och kanske ibland, förlegade regler.

Detta att envist hålla fast vid motiveringarna för sin egen språkkänsla kallar Teleman att "blunda med rätt öga" (1979, s 102; 1993, s 68). Man letar hellre efter argument som stödjer den egna språkkänslan och legitimerar det man hela tiden har propagerat för istället för att med öppet sinne lyssna på motståndarsidans argument och kanske se det logiska i deras resonemang. Detta resulterar i att man inte ser användandet av språket ur en teknisk-funktionalistisk synvinkel utan det hela blir en språkpolitisk fråga. Man måste följa sin egen ståndpunkt fullt ut oavsett vad som talar emot den. Är du röd eller blå? Säger du *äldre än jag* eller *äldre än mig*? Man försvarar ett socialt territorium som ofta är oberoende av klasstillhörighet och som lägger de grammatiska aspekterna åt sidan. Det är kanske någonstans på denna långa och krokiga väg, som man tappar bort de ursprungliga skälen till varför man använder språket som man gör och istället börjar pendla mellan olika normsystem. Man slutar att vara konsekvent i sitt språkbruk, om man nu har varit det någon gång.

Hur kommer det sig då att vi inte håller fast vid de normer vi får lära oss i skolan? I Lars-Gunnar Anderssons *Fult Språk* (kap. 11) får vi kanske en del av förklaringen. Redan från barnsben verkar det mer naturligt för ett barn att använda vissa former. Det faller det lilla barnet mer naturligt att säga *än mig* istället för *än jag*. Varför det skulle vara så får vi ingen riktig förklaring till men det är inte helt omöjligt att en anledning kan vara att barn lär sig pronomenet *mig* senare än *jag* och således är mer benägna att använda *mig*. När barnet sedan börjar skolan får det lära sig att det heter *än jag* och med tanke på hur lång tid vi tillbringar i

skolan kan man tycka att det borde fastna hos barnet/tonåringen. Trots detta säger idag en stor del av befolkningen, närmare hälften, ändå *än mig*. Kanske är det så att faktorer som föräldrar, kompisar, förebilder (lokala och globala) och massmedia i en större omfattning påverkar barnets språk än vad våra läroanstalter gör, som trots allt är ansvariga för vår språkundervisning. Gör skolan verkligen ett så litet intryck på oss som individer att vi utan vidare kan anamma en konkurrerande norm? Och om så är fallet, borde man då inte tänka om och inrikta undervisningen på en ökad förståelse för det underliggande systemet istället för att pränta in de enskilda uttrycken i elevens huvud med vaga efterföljande förklaringar, som i stort sett kan likställas med motiveringen "därför att det heter så".

Ulf Teleman ser inte problemets lösning som så enkel. Svaret "därför att det heter så" är det enda logiska svar som en lärare kan ge en elev som frågar varför det förhåller sig på ett visst vis. Eftersom det i svensk språkundervisning väldigt sällan existerar några generella regler, ställer en sådan fråga stora krav på både elev och lärare, som bör besitta stora "språkvetenskapliga insikter" (1993, s 85). Istället får eleven som svar på sin fråga, en diffus förklaring som bara säger halva sanningen och än viktigare, förtiger den andra halvan. Eleven går moloket därifrån än fattigare än tidigare, för att sannolikt ge upp sina efterforskningar när han inte förstår vad läraren har menat och hans självförtroende får sig en kraftig törn. "Det här är minsann sista gången som jag frågar varför".

Vi har nu kunnat konstatera att skolan inte gör något större intryck på eleven p.g.a. det underliggande systemets komplicerade natur. Det krävs för stora förkunskaper av eleven, kunskaper som han inte besitter. Det ställer också stora kunskapskrav på läraren, kunskaper som *han* många gånger inte besitter och framför allt inte kan förmedla. Vi befinner oss i en ond cirkel där ingen vet vilken höna som lade vilket ägg, eller var det tvärtom? Förvirringen verkar vara total. Med detta som bakgrund ställer de offentliga normförespråkarna de stackars alternativnormsanvändarna mot väggen och anklagar dem för att vara lata och missbrukande i sitt användande av svenska språket. När det sedan visar sig att dessa normförespråkare inte själva är konsekventa i sitt användande av normspråket (se resultat av efterföljande enkät), kan man ställa sig frågan varför alternativnormer med fullt godtagbara motiveringar, d.v.s. variationer, inte erhåller samma accepterade status som den "rätta" normen.

Vem är det då som bestämmer vilken norm som ska godtas framför en annan? Beslutsfattarna sitter i Svenska Akademien och Svenska Språknämnden, med andra ord en högre språkvetareelit och så måste det naturligtvis vara. Gemene man och kvinna har inte den fulla insikt i svenska språket som krävs för att ta dessa beslut (och vi vet nu varför). Vad man

däremot kan diskutera är hur dessa beslutsfattare ska förhålla sig till språket. Det synes mig som om de har en alltför styvnackad och konservativ förhållning i många frågor. När ett kungligt cirkulär som proklamerade att böjningsformen *-dt* skulle bytas ut mot *-t* eller *-tt*, 1906 gick ut till de svenska skolorna, tog det Svenska Akademien fyrtio år att acceptera detta faktum. Det var först 1950 som man helt och hållet anpassade sig till nyordningen, som vid det laget inte var så ny längre (Mårtensson 1988, s 150-151). I en sådan situation får man verkligen hoppas att det finns en godtagbar motivering till deras handlande och att det inte bara rör sig om en stolthet i att vara konservativ. Dessa beslutsfattare är trots allt anställda av svenska språket och dess folk.

I vårt exempel, *äldre än mig*, har vi ännu ett bevis för denna konservatism och dessutom ett inslag av inkonsekvens. Alternativet har en fullgod motivering varför det ska kunna fungera i vårt språk; ordet *än* ska betraktas som en preposition, inte en konjunktion (eller subjunktion). Efter preposition ska följa objektsform, allt enligt språkreglerna. Om vi tar ett liknande exempel, *äldre än hans bror/äldre än sin bror* och här har vi endast bytt ut första person mot tredje person, ska vi helt plötsligt använda ett possessivt pronomen, d.v.s. icke-subjektsformen *än sin bror* enligt reglerna (jmf. subjektsformen *än jag*), (Teleman 1979, s 100-101; Mårtensson 1988, s 204). Hade vi alla inte mått bättre av om dessa olika alternativ samtliga varit fullt godtagbara och endast betraktats som variationer, inte konkurrenser. Genom sin envisa konservatism förefaller det mig som om Svenska Akademien och Språknämnden endast förstärker normkonflikterna i vårt språk, istället för att lindra dem.

Ulf Teleman förordar dock ett visst inslag av konservatism i den svenska skolundervisningen. Om läraren intar "en klart formulerad försiktig konservatism" i sin undervisning, lägger han vägen öppen för eleverna att ta ställning, forma sin egen åsikt och eventuellt opponera sig, om de finner lärarens alternativ förlegat (1993, s 71). Detta är så förnuftigt som det kan bli under den förutsättning att läraren lyckas undervisa på ett begripligt sätt. Om han skulle lyckas med detta, trots de svårigheter i undervisningen som jag tidigare belyst, och eleven ifrågasätter läraren, finner vi oss helt plötsligt i en situation där skolan sänder ut dubbla budskap. Å ena sidan ska vi lära oss det offentliga språkets normer, å andra sidan ska vi inte acceptera dem om vi har ett annat alternativ med fullgod motivering. Integrerar vi dessutom detta alternativ med vårt språk kommer vi i framtiden att få höra att vi har fel enligt den offentliga språknormen medan vi hela tiden har gjort rätt enligt vad vi fick lära oss i skolan, som ju också är offentlig. Också en konservativ lärare "kan älska och

respektera de elever som mot bakgrunden av kunskap och övertygelse bryter mot principen" (s 71). Låt oss hoppas att detta gäller de konservativa beslutsfattarna också.

Undersökningen

För att ge min studie ett uns av verklighetsförankring och för att stödja min teori, beslöt jag mig för att göra en liten, och något knapphändig, undersökning bland mina närmaste vänner och bekanta. Redan innan jag gjorde undersökningen var jag övertygad om att den endast skulle bekräfta det jag redan misstänkte, nämligen att ingen av de intervjuade konsekvent skulle använda sig av det offentliga språkets normer. Jag var så pass övertygad att jag t.o.m. började formulera min skrift innan undersökningen var gjord. Enkäten består av fem meningar med alternativuttryck och löd så här:

Skulle du säga:

1. *Hon är äldre än hennes bror** eller *Hon är äldre än sin bror?*
2. *Han är äldre än jag* eller *Han är äldre än mig*?*
3. *Han tillerkändes ersättning** eller *Honom tillerkändes ersättning?*
4. *De grunder som ansökan stödjer sig på** eller *De grunder på vilka ansökan stödjer sig?*
5. *Jag kände ingen av de som var där** eller *Jag kände ingen av dem som var där?*

(De former som anses som inkorrekta eller har mindre acceptans enligt det offentliga språket är markerade med *). Samtliga exempel är hämtade ur Eva Mårtenssons *Offentlighetsstruktur och Språkförändring*.

Varför jag har valt dessa formuleringar vill jag närmare förklara:

1 & 2. Dessa konstruktioner går hand i hand med varandra och är de exempelmeningar som jag använt mig av i tidigare argumentering. Alternativformerna har ännu inte blivit fullt accepterade i skriftspråk och vårdat talspråk, de är kontroversiella och ingår i normkonflikter som ständigt är i hetluften. En annan intressant aspekt är den inkonsekvens som råder mellan de olika uttrycken när det gäller användandet av subjekts- och objektsform. Dessa två exempel är de mest intressanta och är därför också de främsta föremålen för min undersökning.

3. Med tiden har dessa båda former blivit accepterade i skriftspråket och kan därför kallas likvärdiga. Det som är intressant i detta exempel är om de intervjuade väljer objektsformen och uppehåller någon form av konsekvens.

4. Även i detta fall har de två formerna en nästan likvärdig status. Här bör jag dock poängtera att många av de intervjuade tillhör en något äldre generation och bör ha lärt sig den form som förut var den accepterade och "rätta" formen.

5. Detta exempel är också ganska intressant i det att de allra flesta människor är medvetna om att man ska använda sig av *dem* i skriftspråk och på så sätt blir det i det här fallet också en form av ärlighetsbedömning då väldigt få säger *dem* i talspråk.

Fjorton personer deltog i undersökningen, både män och kvinnor i åldern 18-51, som inkluderade personer från det som tidigare benämndes socialgrupp ett, två och tre, men som jag väljer att kalla icke-akademisk och akademisk bakgrund. I den icke-akademiska gruppen deltog sex personer varav en kvinnlig gymnasiestuderande, fyra arbetande kvinnor och en arbetande man (vilket förhoppningsvis inte är symptomatiskt för min omgivning). I den akademiska gruppen deltog åtta personer varav två universitetsstuderande kvinnor, fyra universitetsstuderande män, en manlig gymnasielärare och en kvinnlig chefsöverläkare. Som jag tidigare nämnt utfördes enkäten muntligt av den anledning att svaren skulle få ett visst drag av spontanitet över sig. Intervjuobjekten skulle inte få någon större chans att tänka efter vilket alternativ som skulle svara till riktnormens. Detta faktum betonade jag också innan intervjun påbörjades. Jag ville ha det alternativ som de använde sig av, inte det de trodde var det "rätta". I vissa av de fall då riktnormens alternativ valdes frågade jag dessutom om de kunde motivera varför de använde sig av just det alternativet, d.v.s. om de känner till den regel som gäller i det specifika fallet.

Resultatfördelningen blev följande:

	<u>Riktnorm</u>	<u>Alternativnorm</u>
1.	2	12
2.	8	6
3.	14	0
4.	10	4
5.	12	2

Som vi ser är det bara ett alternativ som inte fått någon röst, tre alternativ har en klar övervikt och ett alternativ har en jämn fördelning. Det viktiga i denna undersökning, men som inte framgår av siffrorna, är att ingen av försökspersonerna använde sig genomgående av riktnormens alternativ. Påpekas ska också att ingen använde sig för den delen genomgående av alternativnormens förslag. Det råder med andra ord ingen konsekvens i användandet av de olika normerna. Här är det viktigt att poängtera att alternativnormsförespråkarna kräver ingen konsekvens i språkbruket medan riktnormens förespråkare oftast gör det.

Ser vi till resultatet i exempelmeningarna **1** och **2** verkar de flesta ha klart för sig att det heter *äldre än sin bror*, allt enligt riktnormen, medan det är mer osäkert om det heter *äldre än jag* eller *äldre än mig*, vilket stödjer Anderssons påstående att fördelningen är 50/50 (kap. 11). Vad som är anmärkningsvärt är att ingen av de som valde riktnormens alternativ i de båda exemplen kunde på ett tillfredsställande sätt förklara regeln för språkbruket. En motivering löd "*man säger ju äldre än jag är*" men någon närmare förklaring fick jag inte. Andra tyckte att "det lät bra" eller att "det heter ju så".

Exempelmening **3** talar sitt tydliga språk. Ingen valde den förlegade riktnormens alternativ. Man tyckte att "det låter helt fel" eller "det är nog en fälla men jag säger faktiskt *han tillerkändes*". Man tyckte att konstruktionen lät onaturlig. Även i exempelmening **4** valde man övervägande alternativnormens förslag. Här kunde de flesta i och för sig tänka sig det andra alternativet men valde *som ansökan stödjer sig på* för att det lät mest naturligt. Slutligen har vi exempelmening **5** - testmeningen - där de flesta var medvetna om vad språkreglerna säger men ändå valde det som kändes mest naturligt att säga. Många valde först alternativet *dom* och då fick jag klargöra för dem att det var *dem* och inte *dom* som gällde. Därefter valde man *de* istället. Här kanske det kan vara på sin plats för beslutsfattarna att införa *dom* som objektsform istället för *dem* och samtidigt lösa en länge omdiskuterad normkonflikt.

Ser man rent generellt på undersökningen finns det en liten tendens hos dem med arbetarbakgrund att i större utsträckning använda alternativnormens förslag. Här måste jag dock poängtera att min undersökning är för liten för att kunna göra denna tendens till ett konstaterande och de skillnader som jag upptäckt är ytterst marginella. Alternativformerna är framträdande hos alla de intervjuade.

Slutsats

Ett antal av normförespråkarna är väldigt glada för att korrigera människor som använder en annan norm, må den bryta mot de svenska språkreglerna eller ej. Vad man i detta läge bör kunna kräva av en person som verkar ha till uppgift att lära ut korrekt svenska till sina medmänniskor, är att personen i fråga dels behärskar regelverket själv och att han dessutom kan förklara varför man ska använda hans föreslagna norm. Om en normförespråkare inte är konsekvent i sitt användande av språket och dessutom inte kan motivera sitt val av språkbruk, tyder det på ett inlärt beteende, eller skolans makt över eleven om ni så vill. Språk är i mångt och mycket ett inlärt beteende men, och detta är högst väsentligt, om man använder språket för att tillrättavisa eller förtrycka någon, måste man också kunna berätta för denna person *varför* han gör fel. Så länge språkanvändaren inte behärskar språket som han förespråkar, blir också normriktighet ett arbiträrt begrepp.

Det är i slutändan naturligtvis upp till beslutsfattarna, d.v.s. våra kära vänner i Svenska Akademien och Svenska Språknämnden att stävja våra normkonflikter. Detta gör man genom att släppa på sin konservativa och envisa attityd. Språknormstiftarnas, och i förlängningen skolans, främsta uppgift borde vara att undersöka vilka språkformer som är naturligast för svenska folket och vilka former som inbjuder till störst konsekvens. På så vis kanske Sverige kan få en språkundervisning där man lär ut den underliggande språkliga strukturen och dess regelverk istället för att mata in de enstaka formerna i den lilla eleven, en efter en.

Litteraturförteckning

Andersson, Lars-Gunnar. 1986. *Fult Språk*. Carlssons, Malmö.

Cassirer, Peter. 1993. *Stilistik & stilanalys*. Bokförlaget Natur och Kultur, Borås.

Mårtensson, Eva. 1988. "Förändringar i 1900-talets svenska — en litteraturgenomgång".

I Mårtensson & Svensson, *Offentlighetsstruktur och språkförändring*. Nordlund 14.

Institutionen för nordiska språk i Lund.

Teleman, Ulf. 1979. *Språkrätt*. Gleerups, Malmö.

Teleman, Ulf. 1991. *Lära Svenska*. Almqvist & Wiksell Förlag AB, Uppsala.